

Izvorni znanstveni rad

UDK 321.01 + 32.01

Da li je došlo do kraja države?

Zvonko Posavec

Fakultet političkih nauka u Zagrebu

Sažetak

O kraju države politički teoretičari izriču raznolike i suprotne sudove. Prije pitanja o historijskom kraju države potrebno je ukazati na ono što se odlučno razlikuje od drugih političkih struktura: suverenitet, identifikacija politike i države, nacije i države, birokratska mašina.

Bitan aspekt rasprave o kraju države jest pritisak industrijalizacije sveukupnog društva koja je bitno određena znanstveno-tehničkim napretkom. Taj napredak stvara naddržavne moći i razara staru političku formu države. Država stoji pod dvostrukim pritiskom socijalne i tehničke realizacije. Usprkos slabostima koje pokazuje, ona je jedina historijski poznata forma koja se može politički nositi s cjelokupnim razvitkom pred kojim danas stoji suvremeno čovječanstvo.

Poznati medijevalist Joseph R. Strayer, profesor na Princeton univerzitetu, u knjizi *Srednjovjekovno porijeklo moderne države* piše: »U današnjem svijetu najstrašnija sudbina, koju poznajemo, je bezdržavnost. 'Čovjek bez domovine' . . . egzistira sasvim dobro u našim danima . . . Čovjek bez porodice, bez stalnog boravišta i bez vjerske pripadnosti može voditi život dovoljno ispunjen. Ali bez države, on je naprosto ništa. On nema nikakvih prava, nikakve sigurnosti i nikakvih izgleda da vodi koristan život. Na zemlji nema spasa izvan okvira organizirane države.«¹

Opće je poznato da su evropske države postale snažan instrument organizacije i upravljanja ljudima, da su razvile institucije bez kojih bismo teško mogli danas zamisliti naš život i da su uspjele okupiti na suradnju široke mase ljudi. Razvitak moderne države omogućio je nevidnu koncentraciju ljudskih i prirodnih resursa. Naravno, ova silna koncentracija vlasti ima i negativnih aspekata, ali čini se da efikasne organizacije suvremenog društva nema bez koncentracije vlasti u državi.

¹ Joseph R. Strayer, *Les origines médiévales de l'Etat moderne*, Payot, Paris 1979, str. 13.

Usprkos nesumnjivoj afirmaciji države u oblikovanju suvremenog društva, čuju se ozbiljna upozorenja da je došao kraj države.

Već 1907. godine poznati francuski sindikalist *Edouard Berth* objavio je smrt države uzviknuvši: Država je mrtva. (Ta golema stvar . . . smrt tog fantastičnog, čudnog bića koje je u povijesti zauzimalo tako kolosalno mjesto, država, je mrtva.)² Moglo bi se Bertha optužiti za anarhizam, ali ugledni pravnik *Léon Duguit* preuzima odmah ovaj slogan, s određenom kondicijom, kad kaže: Osobna i suverena država je mrtva ili je na putu da umre.³ U isto je vrijeme *Maxime Leroy* ustvrdio mnogo smirenije: »Država prestaje biti kategorički imperativ.«⁴

Ovi zabrinuti usklici nisu imali dugo nikakva odjeka u Njemačkoj, jer za Nijemce ne postoji ništa tako sigurno kao država. Vjera u ustavno-pravnu državu paradigmatično je došla do izražaja u djelu *Georga Jellineka*, ali i inače u cjelokupnoj njemačkoj duhovnoj tradiciji. *Staatslehre*, *Staat-swissenschaft* predstavlja temelj svakog ozbiljnijeg studija prava i politike. To osobito dolazi do izražaja u žestini kojom se je *Carl Schmitt* okomio na engleskog pluralista i negatora države *Harolda Laskija* i na *G. D. H. Colea*. *Schmitt* piše: »Njihov pluralizam opstoji u tome da negiraju i uvijek iznova naglašavaju da pojedini čovjek živi u brojnim različitim socijalnim vezama i savezima: on je član religijskog društva, nacije, sindikata, porodice, sportskog kluba i mnogih drugih 'asocijacija' koje ga od slučaja do slučaja različitom jačinom određuju i obavezuju u 'pluralitetu vjernosti obaveza' a da se ne bi moglo reći ni za jednu asocijaciju da je neuvjetovana i suverena.«⁵ I onda *Schmitt* dodaje: »Ali time još nije odgovoreno pitanje koje 'socijalno jedinstvo' odlučuje (ako mogu jednom cvdže preuzeti neprecizan, liberalni pojam socijalnog) konfliktni slučaj i određuje mjerodavno grupiranje na prijatelja i neprijatelja.«⁶

Ipak, kraj monarhije i poraz države 1918. pokolebao je njemačku sigurnost u državu. Nacional-ekonomist *Moritz Julius Bonn* u spisu *Razrješenje moderne države* iz 1921.⁷ godine opisao je građansku situaciju onoga doba i frontove protiv kojih je državni aparat vodio borbu protiv moći sindikata kao i protiv kartela, koncerna i trustova. Autor razmatra mogućnost da se državnom aparatu dade nova sredina u staleško-stručnim korporacijama i da se partijski parlamentarni sistem zamijeni *Saint-Simonovim* nacrtom parlamenta privrede. Ipak ova kriza nije ozbiljno uzeta, a to se najbolje vidi iz knjige *Alfreda Webera Kriza moderne misli države u Evropi* (1925).⁸ Tek kad je kombinacija privredne krize i ustava 1923. dovela *Vajmarsku republiku* u agoniju, osvještava *Carl Schmitt* ponovo francusko pitanje o

² »Le mouvement socialistes«, Oktober 1907, citirano prema *Léon Duguit, Le droit social et le droit individuel et la transformation de l'Etat*, Paris, 1. izd. 1908, str. 150; 3. izd. 1922, str. 156.

³ *L. Duguit, Le droit social*, str. 156.

⁴ *Maxime Leroy, Les Transformations de la Puissance publique*, Paris 1907, str. 249.

⁵ *Carl Schmitt, Begriff des Politischen*, Duncker-Humbolt, Berlin 1963, str. 40.

⁶ Isto., str. 43.

⁷ *Moritz Julius Bonn, Die Auflösung des modernen Staates*, Berlin 1921, str. 35.

⁸ *Alfred Weber, Die Krise des modernen Staatsgedankens in Europa* (1925).

smrti države. Međutim, u već spomenutoj polemici protiv francuskih sindikalista i engleskih pluralista dolazi on do zaključka: »perano je proklamirana smrt i kraj države«. ⁹ Ipak djeluje malo zbunjujuće da je upravo Carl Schmitt na vrhuncu državne moći u Njemačkoj, početkom 1941. godine pisao o »dobi državnosti« koje seže »od 16. do 20. stoljeća« i koje će »uskoro završiti«. ¹⁰ Slično o tome piše Herbert Krüger: »Država je izrazito moderna tvorevina koju je novi vijek proizveo i stoga će s ovom epohom nestati.« ¹¹

Ova tema pala je u zaborav nakon drugog svjetskog rata. Nakon razaranja njemačke države u drugom svjetskom ratu pravnici, historičari i filozofi imali su drugog posla nego da raspravljaju o smrti države. Ipak, tema o smrti države brzo je obnovljena. Ako izuzmemo *Ernsta Kerna* koji se ovom temom bavi već 1949. u radu *Moderna država i pojam države* ¹² od 1954. godine možemo neprestano pratiti rasprave o toj temi. Tako *Herbert Krüger* ¹³ ispituje pojmove »državnosti«, »nedržavnosti« i »razdržavljenja« (*Entstaatlichung*), »preddržavnost« i »postdržavnost«. To ukazuje na jedno stanje stvari, na jedan rječnik koji je kritičan prema političkim tvorevinama modernoga društva. Tako *Werner Weber* u djelu *Ustav Savezne Republike u čuvanju* (1957) ¹⁴ izriče sud o »modernoj masovnoj demokraciji« koja »nema više ništa zajedničko s tradicionalnom državnošću«. Govori se o »razgrađivanju državnosti« (*Wilhelm Henke*) ¹⁵ ili o tome kako je »supstancija državnosti... postala slaba i tanka« (*Klaus Müller-Heidelberg*), ¹⁶ o »nestanku« ili »gubitku državnosti« i »razdržavljenju javnog života« (*Emil Guillaume*) ¹⁷; da je razrješenjem državno-pravne tipične forme »državnost postavljena u velikoj mjeri u igru« (*Ernst Forsthoff*). ¹⁸

O ovim pojavama historičar *Walter Schlesinger* (1954) ¹⁹ piše sljedeće: »Moderna država postala je nemoderna. Ona je dospjela u krizu i ljudi su to više na nju mrzovoljni što su više ovisni o njoj«, a sociolog *Hans Ryffel* ²⁰ govori o »općoj tendenciji prema 'razdržavljenju' u naše doba«. Ovaj kratki nacrt krize moderne države možemo zaključiti lakonskom konstatacijom Carla Schmitta iz predgovora 2. izdanju *Pojma političkog* iz 1963: »Epoha državnosti«, kaže on, »ide svome kraju. Oko toga ne treba gubiti više nijednu riječ.« ²¹

⁹ Carl Schmitt, *Begriff des Politischen*, str. 40.

¹⁰ Vorwort von 1963 zur 2. Aufl. des *Begriffs des Politischen*, str. 10.

¹¹ Herbert Krüger, *Allgemeine Staatslehre* (1964), str. VII.

¹² Ernst Kern, *Moderner Staat und Staatsbegriff* (1949).

¹³ V. bilj. 11.

¹⁴ Werner Weber, *Die Verfassung der Bundesrepublik in der Bewährung*, str. 30.

¹⁵ Wilhelm Henke, DVBI, 1961, str. 113.

¹⁶ Klaus Müller-Heidelberg, *Von der Substanz des Staatlichen in der verfassungspolitischen Entwicklung*, DVBI, str. 764.

¹⁷ Emil Guillaume, *Die Entstaatlichung des öffentlichen Lebens*, DÖV, str. 701.

¹⁸ Ernst Forsthoff, *Zur Problematik der Verfassungsauslegung*, str. 24.

¹⁹ Walter Schlesinger, *Die Landesherrschaft der Herren von Schönburg*, str. 1.

²⁰ Hans Ryffel, *Der Mensch als politisches Wesen. Der Staat*, sv. 2 (1963), str. 25. i 37.

²¹ Carl Schmitt, Vorwort von 1963, 2. izd. *Begriff des Politischen*, str. 10.

Prije nego što donesemo neki sud o državi, potrebno je da odgovorimo na pitanje: što je uopće moderna država? Neosporno je da je modernu državu teško odrediti. Već spomenuti Strayer navodi četiri karakteristike koje najavljuju rođenje moderne države — to su permanencija u prostoru i vremenu, formiranje impersonalnih političkih institucija, priznanje vrhovnog autoriteta i njegov prestiž, lojalnost građana.

Istina je da su i prijašnje političke formacije, kao polis, Rimsko Carstvo, feudalna carstva, carstvo Hana u Kini, imale neke oblike državnosti, ali ne u smislu moderne države. Ono što mi nazivamo državom produkt je kretanja i formiranja koji je nastao u zapadnoj Evropi i samo njoj pripada, a tek su kasnije ove institucije prihvatile i ostale kulture. Nećemo ulaziti u svu složenost nastanka moderne države, nego ćemo samo spomenuti ono odlučno što razlikuje ovu tvorevinu od mnogih drugih političkih struktura i prošlosti. Nesumnjivo je da je pojam *suvereniteta* osnovna odlika moderne države. Suverenitet kao osnovnu karakteristiku moderne države pokazao je naročito dobro *Helmuth Quaritsch* u analizi *Jcana Bodina*.²²

Pojmom suvereniteta obilježeno je (npr. prema *Jellineku*)²³ »područje nadležnosti« (Gebietskörperschaft) koje je opremljeno »izvornom moći vladanja« (ürspünglicher Herrschermacht). *Jellinek* shvaća ovu oznaku Körperschaft kao »jurističku osobu«. Takvo suvereno 'područje nadležstva' koje je opremljeno 'izvornom moći vladanja' poznaje samo moderna država. To je područje koje u slučaju konflikata ima posljednju riječ. Pravna nauka je to jasno obradila u toku 19. stoljeća.

Da bismo sagledali novost državne konstitucije političke zajednice, učinit ćemo kratku usporedbu s drugim načinima političke konstitucije zajednice. Npr., grčki polis ne poznaje takvo jedno područje nadležnosti koje bi bilo izdignuto iz društva. Za stare Grke polis nije država, nego cjelina građana sačinjava polis. Neposredno u njima korijeni se politička zajednica, a ne u jednoj od njih uzdignutoj državnosti. Njima je bila potpuno strana misao o pravno uzdignutom području osobnosti koja bi bila formirana od cjeline građana. Oni isto tako nisu poznavali bitno razlikovanje između društvenog i političkog poretka, što je tipična karakteristika modernog doba. Osnovna podjela života odvijala se između kućanstva i polisa, a to ni približno nije istovjetno s *Hegelovom* podjelom na građansko društvo i državu. S obzirom na to da je osnovni identitet Grka bio u politici, to je politika bila za njih način bitka i način života, a ne sredstvo za svrhu interesa drugih sektora života. U skladu s tim sloboda je bila razumljena kao sloboda jednakih, jer samo su jednaki u građanskoj sferi mogli sebi osigurati slobodu. Nešto poput prava slobode koju bi jamčila država u novovjekovnom smislu i garantirala putem svojih specijalnih organa nije uopće postojalo. Opisujući razliku prema modernoj državi, *Christian Meier* ovako ocjenjuje grčku situaciju: »U suprotnosti prema modernoj državi polis je bio identičan s građanstvom, ili na grčkom, s politejom. I budući da je građanstvo u bitnom tvorilo ustav, nazivalo se politejom kako ustav tako i građanstvo, a da se značenja nisu mogla razdvojiti. Građanstvo je dakle bilo ustav kao nikad prije ili kasnije.

²² *Helmuth Quaritsch, Staat und Souveränität*, Berlin 1970; *Souveränität*, Berlin 1986.

²³ *Georg Jellinek, Die allgemeine Staatslehre*, 3. izd. 1959.

Prema tome, mogao si je Aristotel postaviti vrlo ozbiljno pitanje da li je polis isti, ako se njegova politeja mijenja, npr. od demokracije prema aristokraciji. On to niječe, jer politeja upravo nije jednostavno ustav (kao juristička osoba) koji ostaje sebi jednak . . . nego upravo građanstvo, jer u takvim slučajevima, dakle, jedno građanstvo nastupa na mjesto drugog» (str. 270).²⁴

Tek 1817. Hegel počinje razlikovati građansko društvo i državu; inače je i on sam do tada koristio izraz društvo-država, što je daleki odjek Aristotelove identifikacije građanstva i ustava. Dakle, polis nije moderna država, i prevoditi polis država je pogrešno, premda bolje nego grad, a najbolje je ostaviti izvorni termin.

Predodžba o područnom nadleštvu (Gebietskörperschaft), koje bi bilo opunomoćeno vlašću, ne može se naći ni u Rimu. Mogu se naći pravno sposobni savezi, ali ne opća pravna sposobnost, ne tijelo (korporacija) od kojega bi se moglo analogno shvatiti res publica kao područje nadleštva (Gebietskörperschaft). *Srednji vijek* nije drugačije mislio, i tek prirodno pravo 17. stoljeća počinje sa srednjovjekovnim pojmom korporacija konstituirati državu. Prema tome *područje nadleštva* koje se izdiže iz cjelokupnog društva i nameće uvjete zajedničkog života je umjetno djelo novog vijeka. Svaka politička zajednica kao umjetna tvorevina je neko prenošenje izvornog stanja na jedno tijelo koje transcendira postojeće razlike i u ime općosti vrši vlast. Novovjekovne teorije države sa svojom suverenom neosporno dokazuju ovu tendenciju. U početnom stadiju formiranja moderne države podjela na društvo i državu nije odmah nastupila. Civilis nije bilo suprotno političkom nego naturalis. Građansko društvo, societas civilis ne stoji nasuprot državi nego nasuprot statusu naturalis, u kojemu vlada bellum omnium contra omnes. Tek nakon 18. st. počinje se odjeljivati država i građansko društvo kao suprotstavljene forme organizacije koje su dobile onda i dvije adekvatne znanosti: nauku o državi i nauku o društvu. Podjelom države i društva postaje država juristička forma koja nosi normativni poredak, a društvo nosilac duhovnih i materijalnih vrijednosti. Opća nauka o državi (Allgemeine Staatslehre) 19. stoljeća, koja je svoje pojmove zadobila na monarhijsko-ustavnoj državi svojega doba, pretpostavlja ovo suprotstavljanje *države i društva*.

Država je dakle jedno moguće političko jedinstvo koje se je opravdalo nasuprot konfesionalnim građanskim ratovima i koja je dobila svoju pravu ulogu s porastom nastupajuće racionalizacije od 18. stoljeća. Država je prema tome historijska pojava koja nasljeđuje pravne, socijalne uvjete feudalnih institucija, ali se konstituirala prema novim principima koje ne preuzima po uzorima jedne druge epohe, nego svoj *normativitet stvara iz sebe sama*. U toku razvoja moderne države došlo je do identifikacije politike i države, što je imalo dalekosežne posljedice za shvaćanje i doseg politike. Razliku između politike i države jasno je uočio C. Schmitt i učinio je kraj zbrci koja je u tom području tako dugo vladala. U već spomenutom djelu *Pojam političkog* piše on: »*Država, koja za evropsku povijest pokazuje klasični lik političkog jedinstva, nastoji kod sebe usredočiti sve političke odluke da bi time dovela do unutarnjeg umirenja. To opravdava rašireni jezični običaj*

²⁴ Christian Meier, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, Frankfurt/M. 1980.

kojim osobito dobro govore pravnici državnog prava koji izjednačuju političko s državnim i državno s političkim.²⁵

Država nije identična s politikom, ali ona je dala određeni pečat politici od renesanse sve do naših dana. Ona je, *prvo*, racionalizirala politiku, a to znači da joj je dala trajnost, čvrstoću i duhovnu povezanost. *Drugo*, država je odredila politiku pomoću novog shvaćanja misli suvereniteta. *Treće*, nastanak države i nacionalnog mišljenja je paralelni proces. Proces nacionalnog mišljenja potencira državu, i on je jači tamo gdje je država prije oformljena (npr. Francuska). Prema tome, tako dugo dok bude države, bit će, naravno, i nacionalnih ideologija. Nacije danas smatraju da je najsigurniji oblik njihova očuvanja njihovo državno formiranje. *Četvrta* odlika državnog formiranja političkog sastoji se u tome da je država svojim birokratskim aparatom, svojom mašinom, podvrgla nadzoru sva područja ljudske djelatnosti (školstvo, zdravstvo, građevinarstvo, mirovinsko osiguranje itd.) i na taj način uništila je ili uništava političke inicijative i odluke. Pretjerana racionalizacija dovodi do iracionalnosti državnih organa i do samovolje njihovih postupaka. Država na taj način postaje samosvrhom koju je moguće ukrotiti samo politički.

Nakon kratkog nacrtu moderne države, njezinih osobina, njezine razlike nasuprot drugim formama političkog udruživanja valja se osvrnuti na problematiku *kraja države*. Već smo unaprijed vidjeli da država stoji pod unakrsnom vatrom diferencirajućeg društva. Politička egzistencija države u njezinu jedinstvu nije više izražena u sistematici nauke o ustavu. Tip države ne određuje nauku o ustavu, nego cjelokupno društveno ustrojstvo određuje tip države. Stoga sistematska nauka o ustavu nije moguća od predmeta, nego je izvan državnog ustava nastao »novi, bitno od socijalnih partnera nošen poredak, u kojem se zapravo utemeljuje stabilnost našeg javnog stanja i za koji oblikovana državnost djeluje još kao faktor . . . legitimiranje«. ²⁶ Ili, drugačije rečeno, opća nauka o ustavu nije moguća bez temeljnih jurističkih tvorbi i iskustava, ali ona mora biti izražena u okviru općih društveno-znanstvenih postavki našeg doba. Stoga pluralističko društvo opasno ugrožava državu kao posljednje čvorište kojega bi se mišljenje o ustavu trebalo držati.

Pokušat ću izložiti samo jedan, po mojem mišljenju bitan, aspekt kraja države koji nastaje uslijed cjelokupne industrijalizacije suvremenog društva koja je bitno određena znanstveno-tehničkim napretkom. Treba imati na umu da se intenziviranjem znanstveno-tehničkog napretka znanost i tehnika nameću kao nadržavne moći koje razaraju staru političku formu države i traže novu političku formu. Moderna država je postala ovisna o funkcioniranju procesa industrijske proizvodnje koji sam sebe tjera neprekidno naprijed i mimo čijih rezultata ona ne može opstati. Stoga su države pogođene u neotklonjivim tokovima tehničkog napretka i od njih ugrožene.

U doba brzog industrijskog razvitka alternative za opciju političkog razvitka ne mogu više biti teološke naravi, poput katolicizma, luteranizma ili kalvinizma. Danas se traži politički sistem društva koji bi bio adekvatan

²⁵ Carl Schmitt, *Begriff des Politischen*, str. 56.

²⁶ Ernst Forsthoff, *Studium Generale* 21/1968, str. 693.

znanstveno-tehničko-industrijskom razvitku, a on može biti liberalno-kapitalistički, socijalističko-komunistički ili liberalno-socijalistički, svaki sa svojim posebnim metodama ubrzanja znanstvenog napretka. Industrijski svijet je danas još podijeljen u veći ili manji broj samostalnih država, pri čemu država i nacija ne kongruiraju uvijek među sobom. Specifično ekonomsko-industrijska struktura određuje postavljanje pitanja. Umjesto starih religiozno-teološko-konfesionalnih pitanja vrijedi danas pravilo: *cujus industria, ejus regio*. Tako Carl Schmitt piše: »Industrijski razvitak donosi sa sobom svoj vlastiti pojam prostora. Prijašnja kultura agrara izvela je svoje kategorije od tla; njegovo zauzimanje bilo je *zauzimanje zemlje*, jer je zemlja bila njezin pravi cilj. U 17. i 18. stoljeću je Engleska, izvorna zemlja moderne industrijalizacije, prešla na pomorsku egzistenciju i vladala je 'slobodnim' morem (slobodno, jer je slobodna od ograničavajućeg tla); ona je izvršila *zauzimanje mora*. Ovu etapu danas nasljeđuje etapa *zauzimanja industrije*. Jedino i samo posjed jednog velikog prostora industrije dozvoljava danas *zauzimanje prostora svijeta* . . . Ako bi došlo do političkog jedinstva ljudstva na planeti pobjedom jedne industrijske svjetske sile nad drugom ili sporazumom obiju sa ciljem da se cjelokupna industrijska moć zemlje podvrgne politički. To bi bilo *planetarno zauzimanje industrije*. Ono bi se od starih metoda zauzimanja zemlje, mora razlikovalo još samo porastom agresivnosti i većom razornom snagom upotrijebljenih sredstava moći. Ovdje se otvara jaz koji odvaja običajnosni i moralni napredak ljudstva od njegovog industrijskog i tehničkog napretka. Svjetska politika dolazi svojem kraju i preobražava se u svjetsku policiju što je sumnjiv napredak.«²⁷

Kao što vidimo, država stoji danas pred imperativom ovladavanja industrijskim prostorom kao uvjetom mogućnosti svoje egzistencije.

Karl Löwith u djelu *Von Hegel zu Nietzsche* pokazao je da živimo bitno u doba velikih realizacija. Nakon što je u Hegelovoj filozofiji svijet postao filozofski, filozofija mora nužno postati svjetska. Stoga spoznajna težnja uzima novi pravac. Odlučno pitanje postaje *što treba činiti*. Cjelokupni duhovni razvitak mladohegelijanaca i Marxa u tradiciji prosvjetiteljstva tražio je promjene u cjelokupnom društvenom poretku. Tako je počelo *doba realizacije*. Teoretičari navode dvije velike realizacije nakon francuske revolucije. *Najprije* je počela *socijalna realizacija*. Tocqueville je opisao temeljno raspoloženje ove realizacije. On je uvidio da dolazi doba neminovne jednakosti građanskih staleža, i ta jednakost značit će pobjedu srednjeg staleža. On piše: »Posebni duh srednje klase postaje opći duh vlasti; on će dominirati vanjskom politikom a određivat će i unutrašnji duh aktivnosti. Taj duh aktivnosti je industrijski; često nečastan, općenito čestit, pokatkada neustrašiv iz taštine i egoizma, sramežljiv po temperamentu, umjeren u svim stvarima osim u dobrobiti i osrednjosti; duh . . . koji će sam proizvesti vlast bez vrline i veličine.« Ukratko, u *socijalnu realizaciju* treba ubrojiti sve težnje koje su usmjerene prema tome da se javna stanja promijene pod društvenim aspektom. Naravno, socijalne realizacije odvijale su se u ovisnosti od konkretne situacije pojedine zemlje — negdje u obliku historijskih procesa, a drugdje u iznenadnim revolucionarnim promjenama. Ernst Forsthoff opširno je opisao (*Der Staat der Industriegesellschaft*) tokove ove socijalne

²⁷ Carl Schmitt, *Die legale Weltrevolution, Der Staat*, 17. sv. 1978, str. 328.

realizacije. Za nas je posebno važno da su tokovi socijalne realizacije doveli do promjene strukture države, ali nisu nikada doveli ozbiljno u pitanje državu. Ove su transformacije u svim razvijenim zemljama dospjele manje ili više svojem kraju.

Motor promjena nije danas više socijalna nego *tehnička realizacija*, koja donosi sa sobom neviđenu akceleraciju i stalni rast intenziteta promjena. Dok je još pred nekoliko desetljeća socijalni trend značio najjaču unutarnju političku potenciju, to je danas postao tehnički. S tehnikom nastupilo je novo doba, jer tehnički proces koji sam sebe producira teško može dobiti telos izvan samoga procesa. S obzirom na to da je država bila telos cjelokupnog zajedničkog života, to sada tehnički proces dovodi u pitanje i samu državu. Dok je država nasuprot razvitku prema socijalnome mogla sačuvati svoju samosvijest i svoju duhovnu čudorednu moć, ona je danas konzumirana od tehničkog napretka ili je postala njegovo sredstvo. Napetost između tehničke realizacije i političkog poretka Forsthoff formulira ovako: »Tehnika . . . je fenomen moći. Tko hoće nastupiti protiv nje postavljajući joj granicu, treba sâm jednaku, ako ne i veću moć. Drugačije rečeno: treba državu čije se samorazumijevanje ne iscrpljuje u tome da bude pravna država. Jedna takva država ne mora prestati biti pravna država, nego bi pravna država bila razumljena kao odjeća u koju je državnost kao realna, suverena moć odjevena.«²⁸ Ernst Forsthoff pod većom moći razumije moć koja se orijentira prema kategorijama duha i običajnosti. Društvo može izaći na kraj s nesagledivim posljedicama opasnosti daljnjeg tehničkog razvitka samo ako ovom razvitku postavi granicu jednom višom instancom.

Tehnička realizacija stvorila je mobilno društveno stanje i razriješila razvitak koji se ne može više shvatiti u pojmovima socijalne realizacije. Kao što znamo i vidimo, tehnička realizacija je u stanju stalnog ubrzanja. Prognoze budućnosti govore o takvom okviru tehničkog napretka koji će imati nesagledive posljedice na individualni, društveni i politički život. Država stoji još uvijek pod dvostrukim pritiskom — pritiskom kako socijalne tako i tehničke realizacije.

Država je nesumnjivo historijska pojava političke organizacije ljudi. Danas je izložena pritisku kako diferencirajućeg društva tako i nadržavnim moćima znanstveno-tehničkog napretka. Ona stoji još uvijek pod društvenim pritiskom kako socijalne tako i tehničke realizacije. Usprkos slabostima koje pokazuje država, ona je jedina nama historijski poznata forma koja se može politički nositi s cjelokupnim razvitkom pred kojim danas stoji suvremeno čovječanstvo u nastupu znanstveno-tehničke revolucije.

²⁸ Usp. Ernst Forsthoff, *Studium Generale* 21/1968.

Zvonko Posavec

HAS THE STATE COME TO AN END?

Summary

Political theorists offer diverse and mutually opposite opinions about the ending of the state. Yet before one puts a question concerning the state's historical coming to an end it has to be pointed out in what ways the state decisively differs from other political structures: sovereignty, identification of politics and the state, of the nation and the state, bureaucratic machinery.

The pressure of the industrialization of the whole society, fundamentally determined by scientific and technical progress, is an essential aspect of the debate concerning the ending of the state. The progress in question creates power that surpasses the state and destroys its old political form. Social and technical implementation exercise a double pressure upon the state. Yet in spite of its weaknesses it is the only historically known form capable of politically taking on all the development faced by the humanity of today.